

נייר מדיניות - חופש בחירה בנישואים וגירושים בישראל

הזכות להינשא הינה זכות אנושית בסיסית המעוגנת הן בדין הבינלאומי והן בדין הישראלי בחוק-יסוד: כבוד האדם וחירותו. מדינת ישראל התחייבה במגילת העצמאות לקידום זכויות פרט מלאות ללא הבדלי דת, גזע ומין ולפיכך עליה לאפשר לכל אזרח להינשא בארצו לפי בחירתו החופשית ובהתאם לערכיו ואורחות חייו. יתרה מכך, מדינת ישראל התחייבה לאפשר חופש דת וחופש מדת, ועל כן היא מפרה התחייבות זו כאשר היא מחייבת את אזרחיה לקיים טקס דתי נגד רצונם ומונעת מהם להתחתן באופן אזרחי. כבר מעל עשור שישראל חופשית מובילה את המאבק לחופש בחירה בנישואים וגירושים לכולם - לאלו שאין ברצונם להתחתן דרך הרבנות ולאלו שהרבנות אינה מסכימה לחתנם. אנו דורשים שוויון זכויות מלא לכל אזרחיות ואזרחי ישראל להינשא בארצם ולהיפרד לפי בחירתם ובהתאם לאמונתיהם ועל כך נפרט בנייר מדיניות זה.

ישראל הדמוקרטית הליברלית היחידה בעולם שאינה מאפשרת נישואים וגירושים אזרחיים

מדינת ישראל לרוב משוייכת ברשימת המדינות הליברליות, אך לעניין נישואים וגירושים, ישראל היא למעשה הדמוקרטיה המערבית היחידה בעולם בה אזרחים אינם יכולים להתחתן שלא דרך דרך הממסד הדתי. מבחינה זו, ישראל נמנית יחד עם מדינות מוסלמיות, דוגמת לבנון, סוריה ואיראן, אשר בחלקן חוקי המעמד האישי וחוקי המשפחה מבוססים על דיני השריעה המוסלמית¹. את מצב אבסורדי זה ירשה ישראל מהאימפריה העות'מאנית, ששלטה בארץ עד לשנת 1917 ולא הכירה בדין החילוני בכל הקשור למעמד אישי. המחוקק העות'מאני, ובעקבותיו המחוקק המנדטורי, לא העלו באותה העת בדעתם מצב שבו אדם ירצה להינשא בטקס שאינו דתי. תפיסות מיושנות אלו, היוו קרקע פוריה להקמת הרבנות הראשית ב-1921. בשנת 1953 נחקק חוק בתי הדין הרבניים, שקיבע את הרבנות כמונופול בעל סמכויות בלעדיות על הנישואים והגירושים בישראל וכך גם את המציאות הבלתי שוויונית שמתקיימת עד ימנו².

סוגיית הנישואים והגירושים האזרחיים בישראל נותרה לא פתורה מאז ועד היום. במשך הזמן התפתח קונפליקט ציבורי רחב היקף על אופיה הדמוקרטי והיהודי של המדינה, כאשר סוגיית חופש הבחירה בנישואים וגירושים עומדת במרכז ובמרכז המאבק לשוויון של קבוצות מגוונות בחברה הישראלית. ברבות השנים נעשו מאמצי חקיקה ומאבקים משפטיים רבים בניסיון לעקוף את מונופול הרבנות ולהסדיר רישום לנישואים אזרחיים, אך אלו טרם צלחו. בהיעדר אופציה אזרחית, פונים ישראלים רבים לפתרונות מעשיים, כגון נישואים בחו"ל או חיי זוגיות משותפים במעמד 'ידועים בציבור'.

כחלק מהמגמה העולמית, גם במדינת ישראל ניתן לזהות ירידה במספר הזוגות המחליטים להינשא באופן רשמי. יחד עם זאת, בארץ מוסד הנישואים עדיין מקבל מעמד וערך גבוה, שבא לידי ביטוי ברוב מכריע של אזרחים שממסדים את הקשר הזוגי שלהם באמצעותו. מנתוני הלמ"ס לשנת 2018 עולה שכ-95% מהזוגות החיים יחד

¹ ספקטור-בן ארי, ש. (2015), הסדרי נישואים והסדרים חלופיים למיסוד זוגיות - סקירה משווה, מרכז המידע והמחקר, כנסת ישראל. עמ' 2.

² וינס, "דיני מעמד אישי", בתוך צ. זילביגר (עורך), סדרי שלטון ומשפט בישראל, הוצאת המדפיס הממשלתי, 1954.

הינם נשואים, בעוד שרק כ-5% (98,000) חיים יחד כידועים בציבור³. לפי נתוני מחקר של ארגון פנים - איגוד ארגוני יהדות ישראלים, בשנת 2017 נרשמו לנישואים דרך הרבנות כ-36 אלף זוגות, בעוד כ-5,000 זוגות בחרו להתחתן בחו"ל ועוד כ-2,500 ערכו טקס שאינו מוכר על ידי הרשויות בארץ⁴. דהיינו כיום, קרוב ל-20% מהזוגות אינם נישאים דרך הממסד הדתי בישראל, בין אם בהכרח או בין אם מתוך בחירה חופשית.

העדר נישואים וגירושים אזרחיים מפלה ציבורים גדולים בישראל

אפלייה בנישואים היא סוגייה מוכרת לציבורים רבים בישראל ונוגעת בנקודות מאד אינטימיות וכאבות בחיי הפרט של האזרחים הנפגעים ממנה. לכן, אין זה מפתיע שהמאבק לנישואים וגירושים אזרחיים הצליח לאחד תחתיו קבוצות שונות בעלות תפיסות פוליטיות מגוונות ולזכות לקונצנזוס ציבורי רחב היקף בחברה הישראלית. לפי דו"ח של המשרד לשירותי דת משנת 2019, חיים במדינת ישראל כ-400 אלף אזרחים שהרבנות לא מכירה ביהדותם ולפיכך אינם יכולים להתחתן בארץ, מרביתם הם יוצאי ברית המועצות לשעבר וילדיהם⁵. מדינת ישראל אף הקימה מערך גיור ממלכתי עתיר תקציבים בנסיון להתמודד עם החלטות הרבנות, אך אנו בישראל חופשית מתנגדים לתפיסה כי אזרחים צריכים לשנות את אורח חייהם או להתחייב לפולחן דתי על מנת לזכות לשוויון זכויות מלא במדינתם.

להט"בים

למרות שלאחרונה החברה הישראלית מפתחת יותר קבלה וסובלנות כלפי הקהילה הגאה, זוגות גאים בארץ עדיין סובלים מאפלייה חוקית קשה בפרט בתחומי המשפחה - בנישואים, בזכות לפונדקאות ובאימוץ ילדים. בהעדר נישואים אזרחיים בישראל, זוגות בני אותו המין אינם יכולים להתחתן בישראל מכיוון שהמונופול הרבני אינו מכיר בזוגיות או בהורות שאינה הטרוסקסואלית. התפיסה האזרחית הפתוחה יחסית כלפי קהילת הלהט"ב לא פעם מסייעת לישראל להיחשב בעיני העולם כמדינה ליברלית ואף משמשת אותה לצרכים תיירותיים ופוליטיים, אך כל זה לא מועיל לאזרחים להט"בים לקבל את זכויותיהם לשוויון, לחירות ולחיים בכבוד בארצם.

זוגות/חתונות שהרבנות האורתודוקסית אינה מקבלת

קבוצה נוספת שסובלת מהיעדר מסלול עוקף מונופול הרבנות הם אזרחים ישראלים שהרבנות לא מסכימה לחתן אותם, מסיבות הלכתיות שונות. כך למשל כהן וגיוורת או כהן וגרושה אינם יכולים להינשא לפי הרבנות כמו גם כל מי שנולד/ה מחוץ לנישואים של אימו, כאשר שלילת זכות זו תימשך גם לדורות לבוא. לרשימה זו מצטרפים גם הזרמים היהודים שאינם אורתודוקסיים, כגון הרפורמיים והקונסרבטיביים, שטקסי החופה שלהם אינם מוכרים במדינה, ואף אורתודוקסים שערכו טקס דתי לכל דבר ועניין, אך ללא רישום לרבנות. חמור מכך, החוק

³ מתוך נתוני הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, 2019. משפחות בישראל - נתונים לרגל יום המשפחה, עמ' 5 https://www.cbs.gov.il/he/mediarelease/DocLib/2019/036/11_19_036b.pdf

⁴ ברום, י. (2018), טקסי נישואין בישראל מחוץ לרבנות הראשית, נתונים ומגמות שנת 2018, פנים - איגוד ארגוני יהדות ישראלית.

⁵ מתוך דו"ח של המשרד לשירותי דת - נתונים על מספר הנישואים בלשכות הנישואין לשנת 2018: <https://mishmar.org.il/wp-content/uploads/2019/01/%D7%93%D7%95%D7%97-%D7%90%D7%95%D7%93%D7%95%D7%AA-%D7%94%D7%A0%D7%99%D7%A9%D7%95%D7%90%D7%99%D7%9F-%D7%9C%D7%A7%D7%A8%D7%90%D7%AA-%D7%AA%D7%97%D7%99%D7%9C%D7%AA-%D7%A9%D7%A0%D7%AA-2019.pdf>

בישראל אוסר על עריכת טקס נישואים כגון זה שלא דרך הרבנות, ורב אורתודוקסי שמחתן כך מסתכן בריצוי מאסר של שנתיים על "עבירה" זו.

העדר נישואים וגירושים אזרחיים פוגע בחופש הבחירה של כלל אזרחי המדינה

הקבוצה הגדולה ביותר שמתנגדת לדין הדתי בכל הקשור להקמת משפחה או פירוקה, היא הציבור הרחב, שמסיבות אידיאולוגיות מגוונות אינם מקבלים את סמכותה של הרבנות הראשית. במילים אחרות, אלו שאורח חייהם כיהודים חילוניים ומסורתיים או ערכיהם המוסריים אינם עולים בקנה אחד עם החלטות ומעשי ממסד הרבנות ועם הפגיעה בעקרונות השוויון, החופש וכבוד האדם, שנעשית כביכול בשם היהדות.

אין חלופה ראויה - מלבד נישואים אזרחיים

מדינת ישראל מציעה שלושה פתרונות לזוגות שאינם יכולים או רוצים להינשא ברבנות, אך אף אחד מהם אינו מהווה חלופה ראויה לנישואים אזרחיים. הפתרונות הקיימים כיום מחילים על זוגות אלו דין דתי שהם אינם מעוניינים בו מלכתחילה או שאינם מעניקים מעמד זהה לנישואים ברבנות ממילא.

"ברית הזוגיות"

אחת החלופות עבור אנשים שהמדינה לא מכירה ביהדותם היא רישום באמצעות "ברית הזוגיות". מדובר בהליך בירוקרטי מסורבל שדורש משני בני הזוג להוכיח את אי השתייכותם לאף דת. ניתן להניח שבכך גם נעוץ כשלוננו, כאשר רק 129 זוגות מיסדו כך את הקשר שלהם מאז אושר החוק בכנסת בשנת 2010 ועד שנת 2018⁶. סיבה נוספת לכישלון חלופה זו היא שבקרב רוב הזוגות במצב זה, רק אחד מבני הזוג אינו מוכר על ידי הרבנות ולא שניהם, כך שהקריטריונים של "ברית הזוגיות" לא חלים עליהם.

חתונה מחוץ לישראל

חלופת נישואים עבור זוגות שאינם רוצים או יכולים להינשא דרך הרבנות, אך מבקשים להסדיר את מעמדם ורישומם כזוג נשוי במשרד הפנים, היא יציאה מגבולות המדינה להתחתן במדינה זרה, בכפוף לדרישותיה של אותה מדינה. מדינת ישראל מכירה במרבית הנישואים האזרחיים המתקיימים בחו"ל אך זו עדיין לא מהווה חלופה מספקת לפתרון הסוגייה. ראשית, זוהי חלופה פריבילגית שמתאימה רק לאלו שיכולים להרשות לעצמם כלכלית ואישית להתחתן בחו"ל. שנית, חלופה זו פוגעת בחופש של הזוגות להתחתן במדינתם עם משפחותיהם וקרוביהם. סיבה שלישית וחשובה מכל היא שחלופה זו אינה פותרת את סוגיית הגירושים, כיוון שגם הזוגות שהצליחו לפתור את עצמם מכבלי הנישואים ברבנות, עדיין ייאלצו בעל כרחם לעבור גירושים דתיים ברבנות במקרה שיחליטו להיפרד.

עם פרוץ מגפת הקורונה העולמית בתחילת שנת 2020 וסגירת הגבולות הבינלאומיים, האבסורד של היעדר אופציה אזרחית לחתונה בישראל התגלה ברוב עגמומיותו, כאשר אלפי זוגות מצאו את עצמם במלכוד בין חתונה ברבנות לבין לא להתחתן כלל. בנסיון להתגבר על משבר זה, מספר זוגות ישראלים ניסו להתחתן באופן מקוון

⁶ מתוך נתונים של יחידת המרות דת, העדות הנוצריות ומרשם ברית הזוגיות, משרד המשפטים: https://www.gov.il/he/departments/publications/reports/statistical_data

באתר ייעודי של מדינת יוטה בארה"ב. רשות האוכלוסין וההגירה הכירה בזוגות אלו לצורך הרישום, אך בצעד חריג הודיע שר הפנים אריה מכלוף-דרעי כי הוא מבטל באופן רטרואקטיבי את הכרה זו. זאת למרות שמדינת ישראל מכירה בתעודות נישואים תקפות מחוץ לארץ במצב רגיל⁷. בתגובה לכך, ישראל חופשית הודיעה שבמידת הצורך היא תפעל לסכל את ההחלטה הפוליטית של השר, אשר מחבלת במכוון בפתרון הפרגמטי שהזוגות הללו מצאו בתקופה מורכבת זו ובכך שוב מותירה את רוב אזרחי המדינה בידיים כבולות, ללא כל אפשרות להתחתן. יחד עם זאת, חשוב לציין שמבחינה משפטית, פירוק הקשר בין זוגות שנישאו במדינה זרה עדיין חייב לעבור דרך הרבנות ולכן פתרון זה לא יכול להוות מענה שוויוני וצודק עבור כלל אזרחי ישראל.

ידועים בציבור

החלופה השלישית שאפשרית עבור כל הזוגות בישראל היא לחיות יחד כידועים בציבור. בשנים האחרונות התחזק מעמדם של זוגות ידועים בציבור, אך עדיין אין שוויון מלא בין נשואים לבין ידועים בציבור, הן מבחינת זכויות והן מבחינת ההכרה מטעם המדינה. כך למשל, בניגוד לזכויותיהם של זוגות נשואים, זוגות ידועים בציבור אינם מקבלים נקודות זיכוי ממס הכנסה, אינם זכאים לאמץ ילדים ואינם זכאים לפיצויי פיטורין במקרה של מעבר דירה לצורך מגורים עם בן/בת הזוג⁸.

חוסר הכרה מספקת מטעם המדינה בא לידי ביטוי בין השאר בהעדר מאגר רישום לידועים בציבור, כך שלמעשה המדינה אינה יודעת אילו זוגות חיים כנשואים ואילו לא. במצב הקיים, בני הזוג הידועים בציבור ממשיכים להיחשב כרווקים במרשם האוכלוסין ועל כן זכאים להטבות שונות כחד הוריים או להחזרי מס שלא היו זכאים להם אילו היו מוכרים כנשואים. מצב זה מוביל לסיבוכים ומורכבויות בעת הפרידה בכל הקשור לסוגיות של יחסי ממון והורות, שבמקרה של זוגות נשואים - מוסדרות לפי חוק. כאשר פירוק הקשר אינו כרוך בהליך פורמלי, הדבר יכול להוביל לסכסוכים משפטיים קשים או לחילופין להביא לאובדן זכויות של אחד מבני הזוג במהלך פרידה או חלילה פטירה. מכאן אנחנו למדים בין השאר כי הבעיה האקוטית נוצרת לא רק בשל היעדר נישואים אזרחיים, אלא גם בהעדר גירושים אזרחיים.

היעדר נישואים וגירושים אזרחיים נוגד את רצון הרוב

הציבור בישראל מבין שהמצב הנוכחי לא שוויוני ולא צודק. לאור היקף הפגיעה במאות אלפי אזרחים ישראלים, דעת הקהל של הציבור הרחב בישראל מצדד בנישואים וגירושים אזרחיים. מחקר של מכון "פנים - איגוד ארגוני יהדות ישראלים" וסקרים דומים שנערכו לאורך השנים מראים תמיכה גורפת של כמעט 80% מהישראלים במתן חלופות לנישואים וגירושים שלא דרך הרבנות⁹. לא זאת בלבד, מגמה דומה נראית גם בקרב הציבור היהודי-אורתודוקסי. סקר משותף של הארגונים 'נאמני תורה ועבודה', 'חופות' ו'מבוי סתום' שנערך ב-2019 מצביע על כך ששני שלישי מהציונות הדתית תומכים במתן חלופה אזרחית מקבילה למסלול נישואים דרך

⁷ שיקמן, א. (2020), "סערת הנישואים בזום: דרעי עצר את הטיפול בבקשות", 'כאן' תאגיד השידור הציבורי: <https://www.kan.org.il/Item/?itemId=82053>

⁸ אתר "כל זכות": https://www.kolzchut.org.il/he/%D7%99%D7%93%D7%95%D7%A2%D7%99%D7%9D_%D7%91%D7%A6%D7%998%D7%91%D7%95%D7%A

⁹ ברום, י. (2018), טקסי נישואין בישראל מחוץ לרבנות הראשית, נתונים ומגמות שנת 2018, פנים - איגוד ארגוני יהדות ישראלית.

הרבנות¹⁰. חרף מגמות ברורות אלו, התמיכה הרחבה של הציבור אינה זוכה למימוש בקרב החלטות בית המחוקקים ונבחרי הציבור. כתוצאה מהפער הגדול שנוצר בנושא זה בין הציבור לנבחרי, ניכרת ירידה מתמדת במספר המתחננים, לצד עלייה מתמדת במספר הנישאים באמצעות טקס שאינו מוכר בידי משרד הפנים ושל זוגות הבוחרים לחיות כידועים בציבור ללא רישום מוסדר במוסדות המדינה.

סיכום והמלצות ישראל חופשית

ישראל חופשית קוראת למקבלי ההחלטות בכנסת ובממשלה להיות קשובים למגמה הציבורית ולהסדיר את המערכת המשפטית והחוקית המסובכת הקיימת בתחום המשפחה בישראל, החל מסיום המונופול של הרבנות עליה. שכן כפי שהראנו במסמך זה, המערכת הקיימת בה כל אזרחי המדינה מוכפפים למסד ולדין הדתי פוגעת בזכויותיהם הבסיסיות ומפלה לרעה אוכלוסיות רבות, בתוכן נשים, להטי"ב, עולים וחילונים. אנו בישראל חופשית דורשים מהמחוקק ומהממשלה לקיים מסלול נישואים אזרחי חוקי שייצג את רצון רוב העם לצד הנישואים הדתיים למי שחפץ בהם. בתוך כך, כל טקס חתונה, דתי או אזרחי, יקבל מעמד שווה והכרה רשמית וחוקית בידי המדינה שיעניקו לכל זוג את מלוא הזכויות המגיעות להם.

”מדינת ישראל תהא פתוחה לעליה יהודית ולקבוץ גליות; תשקד על פתוח הארץ לטובת כל תושביה; תהא משפתה על יסודות חרות, הצדק והשלוש לאור חזונו של נביאי ישראל; תקיים שיוון זכויות חברתי ומדיני גמור לכל אזרחיה בלי הבדל דת, גזע ומין; תבטיח חפש דת, מצפון, לשון, חנוך ותרבות; תשמר על המקומות הקדושים של כל הדתות; ותהיה נאמנה לעקרונותיה של מגלת האמות המאחדות.”

¹⁰ קליין, צ. "סקר בקרב הציונות הדתית: רוב לשינוי הסטטוס קוו בענייני נישואים", מקור ראשון <https://www.makorrishon.co.il/news/163927/>